

СТРУКТУРА КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Найбільш складна задача в процесі розслідування торгівлі людьми — виявлення злочинця. Це складний ретроспективний процес пізнання обставин і подій, що малі місце в минулому, що багато в чому залежить від інформаційного забезпечення досудового слідства. Поряд із доказовою інформацією, що є джерелом формування предмета доказування і наповнення його певним змістом, важливу роль в інформаційному забезпеченні відіграє інформація, що орієнтує в особливостях повного злочину, до якої можна віднести і ймовірно-статистичні дані про типову криміналістичну характеристику торгівлі людьми.

Криміналістична характеристика торгівлі людьми служить для слідчих та осіб, що провадять дізнання, насамперед джерелом відправних (вихідних) даних для організації роботи по кримінальних справах.

Незважаючи на значну поширеність та тенденцію до зростання, високий рівень латентності та віднесення торгівлі людьми до тяжких злочинів, а отже складність її виявлення та розкриття, на сьогодні спостерігається відсутність належного рівня теоретичної розробки криміналістичних аспектів методики розслідування торгівлі людьми, зокрема криміналістичної характеристики. Її розгляд у світлі загальної теорії криміналістики й сучасної практики можливо вважати актуальним, важливим і необхідним.

Криміналістична характеристика торгівлі людьми — це узагальнена інформаційна модель, що являє собою систематизований опис типових криміналістично значущих ознак торгівлі людьми, які мають суттєве значення для її виявлення, розкриття та розслідування [1]. Структура криміналістичної характеристики злочинів повинна у своїй основі відповідати структурі досліджуваної злочинної діяльності, містити в собі блоки типових відомостей про різні елементи механізму вчинення окремих видів злочинів, обов'язково враховувати можливі кореляційні зв'язки між ними. Отже, щодо торгівлі людьми можна виділити чотири основні елементи характеристики: 1) особа злочинця; 2) жертва злочину; 3) обстановка вчинення торгівлі людьми; 4) механізм учинення злочину.

Аналізуючи особу злочинця в рамках криміналістичної характеристики даного виду злочину, треба відмітити деяку специфіку, зумовлену тим, що торгівля людьми здебільшого являє собою транснаціональну організовану злочинність.

За соціальним статусом торговців людьми можна розділити на дві групи: явно кримінальні елементи, члени злочинних угруповань, з одного боку, і зовні законослухняні співробітники комерційних структур, іноді високопоставлені співробітники банків, правоохоронних органів, туристичних фірм, засобів масової інформації — з іншого.

Пособниками злочину виступають безробітні, соціально неадаптовані громадяни, багатодітні й навіть психічно хворі особи, які можуть перебувати під наглядом психіатра чи невропатолога [2].

У вчиненні торгівлі людьми часто беруть спільну участь громадяни України і іноземні громадяни або особи без громадянства. Причому продавцями, як правило, виступають громадяни України, а покупцями навпаки — іноземні громадяни [3]. Іноді подібні діяння вчиняють, умовно кажучи, однакови, яких приваблює можливий високий заробіток. Але влаштувати свій бізнес одноособово практично неможливо.

Наявні матеріали оперативно-розшукових та кримінальних справ свідчать, що торгівля людьми вчиняється кримінальними групами на досить високому рівні організованості. Такі групи створюються, як правило, на ґрунті особистих знайомств, здебільшого для вчинення злочинів використовуються досить розгалужені корумповані зв'язки з працівниками відповідних державних органів, установ та організацій [4]. Злочинні угруповання, які займаються торгівлею людьми, як правило, спеціалізуються на окремих видах торгівлі людьми. Масштаби організацій, що займаються торгівлею людьми, варіюються від невеликих груп, які щорічно переправляють за рубіж кілька осіб, до великих кримінальних структур, для яких торгівля людьми є головним джерелом прибутку.

У криміналістичному розумінні, як відзначається в науковій літературі, ролі у злочинних об'єднаннях, що діють у сфері торгівлі людьми, чітко розподіляються з виділенням організаторів, вербувальників, сутенерів, диспетчерів, проститутток, бойовиків-охоронців, водіїв, осіб, які надають у користування іншим учасникам приміщення та здійснюють спостереження за цими приміщеннями [5]. Цей перелік злочинців не є вичерпним, можуть бути й інші функціональні ролі учасників, можливою є ситуація поєднання в одній особі кількох функцій [3]. Мають місце й випадки, коли особи, що сприяють здійсненню злочинної діяльності на її окремих етапах, безпосередньо не входять до складу групи та не обізнані з кінцевою метою такої діяльності (фотографи, працівники паспортної служби, «провідники») [4]. Торгівля людьми може вчинятися як чоловіками, так і жінками. Жінки часто є «передовими» контрабандистами, які вербують нових жертв. В Україні 70% сутенерів — жінки [6].

Окрім особи злочинця, в криміналістичній літературі виділяються два окремі елементи криміналістичної характеристики — предмет злочинного посягання і жертва злочину. Але якщо зробити спробу проаналізувати ці категорії у контексті торгівлі людьми, ми стикаємося з дуже цікавою ситуацією: злиття предмета злочинного посягання і жертви злочину.

Здійснюючи торгівлю людьми, злочинець впливає на людину. Тіло людини, її частини згідно зі здоровим глуздом є предметом посягання, речовим базисом життя, здоров'я, а інколи честі та гідності особи [7]. Усі заперечення тези, згідно з якою людина є предметом торгівлі людьми, будуть необґрунтованими саме тому, що вони суперечать закону. У ст. 149 Кримінального кодексу законодавець передбачає відповідальність за продаж, іншу оплатну передачу людини. Цей висновок підтверджується і слідчо-судовою практикою [3]. Сприйма-

ючи цю точку зору, треба також зазначити, що хоча не всіх людей, які потрапили у тенета торгівців, можна назвати потерпілими, незважаючи на це, вони все ж є жертвами злочину, оскільки ця категорія ширша за попередню. З цього приводу особливий інтерес викликає питання «винної жертви», ця проблема стосується насамперед певної категорії жертв — жінок, проданих для використання у порнобізнесі. За даними президента Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна» К. Б. Левченко, спостерігається певна тенденція: якщо жінка привезла гроші, нехай і невеликі, після роботи у секс-бізнесі, вона не вважає себе жертвою [8].

Взагалі, розглядаючи питання характеристики жертви злочину в рамках криміналістичної характеристики торгівлі людьми, неможливо намалювати один загальний портрет. Кожному виду торгівлі відповідає своя характерна група жертв.

Найбільш чисельну групу складають жертви торгівлі з метою сексуальної експлуатації та використання в порнобізнесі. Тут звичайно мова буде йти переважно про жінок. Друге місце посідають діти, а потім чоловіки.

Перша спроба намалювати демографічний портрет осіб, які стають жертвами торгівлі та міжнародного сексуального бізнесу, була зроблена під час дослідження, що проводилось в Україні в січні-червні 1998 року Міжнародною організацією з міграції. Вона показала, що це жінки 15–29-річного віку з середньою неповною або професійною освітою, здебільшого з невеликих міст України [9], безробітні, незаміжні. За підрахунками, 8 з 10 жінок, що стали жертвами торгівлі людьми, були безробітними. 60% з них залишаються безробітними й після повернення в Україну [10]. Трапляються випадки, коли жертви торгівлі людьми зловживають алкоголем або наркотиками.

Що стосується дітей як жертв торгівлі з метою сексуальної експлуатації та використання в порнобізнесі, то вони потрапляють до рук торговців несвідомо, часто самі батьки продають їх [11]. У подібних випадках в основному це діти з так званих неблагополучних сімей, де батьки зловживають алкоголем, наркотиками, є морально деградованими особистостями. Ще у 80-ті роки, за свідченням Інтерполу, щороку у світі викрадалося, продавалося або втягувалося у «дитячий секс» близько 1 млн дітей [12]. Попитом на цьому ринку користуються як хлопчики, так і дівчатка в рівній мірі. Вік може бути різним. Ця категорія жертв також найбільш принадна для умовляння, тут уже мова навіть не йде про ефемерні високі заробітки та щасливе життя.

Як відомо, попит викликає збільшення на ринку того чи іншого виду товарів або послуг. Отже, останнім часом жертвами торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації стають і чоловіки, які потрапляють до рук сутенерів добровільно або ж обманним шляхом.

Стосовно іншого виду торгівлі людьми — торгівлі з метою незаконного усиновлення/удочеріння, — жертвами його є діти різної статі та віку, переважно, але не виключно, фізично здорові.

Ще одним видом торгівлі людьми є торгівля для експлуатації праці та використання у збройних конфліктах. Таких людей змушують займатися жиб-

рацтвом, працювати у сфері послуг (ресторани, готелі), швейних майстернях, сільському господарстві, займатися домашньою роботою та ін. [13]. Більшість людей, що працюють у швейних майстернях, займаються домашньою роботою, складають жінки і діти. Чоловіків в основному експлуатують на так званих «потогінних виробництвах» та для участі в збройних конфліктах.

Не слід відкидати і продаж людей із метою трансплантації життєво важливих органів (за різними розрахунками, за кордоном зникає безвісти від 3 до 15% осіб, що перетинають державні кордони поза візовим контролем) [14]. Цей вид торгівлі — найбільш небезпечний вид. Він є небезпечним ще й тим, що тут не існує «типової жертви», виходячи з характеристик якої можна було б планувати розслідування. Жертвами стають представники обох статей, різного віку, походження, фізичного стану. Жертв злочинці обирають з огляду на завдання, яке стоїть перед ними.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, можна сказати, що жертви злочину за віковим критерієм поділяються: на малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх; за соціальним станом: на безробітних, тих, хто шукає роботу, морально дезорієнтованих (повії); за фізичним станом: на фізично здорових осіб, інвалідів [2]. Категорія жертв залежить від виду торгівлі за метою та конкретним завданням, що стоїть перед злочинцями.

Одним із важливіших елементів криміналістичної характеристики торгівлі людьми є механізм учинення злочину, як більш широка категорія, що включає в себе спосіб вчинення злочину, який у свою чергу часто є й способом його приховування.

Засоби вербування до такої «праці» різноманітні і, в той же час, є традиційними для цієї сфери:

- оголошення, які пропонують роботу за кордоном, що не потребує високої кваліфікації (офіціантки, няні, домогосподарки);
- через друзів і знайомих, які користуються їх довірою;
- знайомство на дискотеці, у барі, де в приємній атмосфері пропонують посередницькі послуги в працевлаштуванні. Потенційні жертви — це переважно дівчата з бідних сімей, у багатьох немає батьків [15];
- «шлюбні агентства», іноді їх називають «наречені поштою», або міжнародні служби знайомств;
- туристичні фірми;
- система AU PAIR (au pair в перекладі з французької — «нянька»).

Інший тип випадків, що трапляються в організації торгівлі людьми, це коли особа відправляється за товаром, щоб перепродати його в Україні, і потрапляє у тенета злочинців. Крім перелічених способів вербування жертв, існують й інші, однак менш поширені: киноіндустрія (пропозиція зніматися в кіно); торгівля на тлі релігійних поглядів (путівки по святих місцях); використання наркотичного або іншого токсичного або психотропного впливу); лікування (у подальшому торгівля людьми плюс трансплантація) [2].

Звичайно, торгівці людьми використовують ці методи, коли особа не підозрює, що є жертвою торгівлі.

Дуже поширеною на сьогодні є торгівля дітьми. Зазначений злочин може бути вчинено відкрито чи в прихованій формі батьками, іншими родичами дитини, що за винагороду чи з інших міркувань хочуть її позбутися. У завуальованій формі продавцем можуть бути не тільки родичі дитини, але й інші особи, що на законних підставах мають право розпоряджатися долею дитини і зловживають отриманими правами (наприклад, керівники дитячих установ), а також особи, що викрали дітей у батьків з метою їх подальшого продажу.

Для вчинення вказаних злочинів також характерні наявність декількох взаємопов'язаних між собою етапів злочинної діяльності та їх ретельне планування, обов'язковими елементами якого є:

- підшукування осіб, які з огляду на вік та зовнішні (фізичні) дані можуть бути використані для продажу;
- підшукування поза межами України за участю іноземних громадян «ринків збуту» для продажу потерпілих;
- вибір способів для переміщення потерпілих через державний кордон України — законних (за дійсним паспортом, іншими необхідними документами) або незаконних (за підробленими документами або нелегально, взагалі без будь-яких документів);
- налагодження корумпованих зв'язків із посадовими особами державних органів, які займаються оформленням та видачею необхідних для виїзду за кордон документів, а також здійснюють безпосередній контроль за переміщенням громадян через державний кордон України;
- вибір способу оплати поставленого таким чином «товару» [4].

Незалежно від механізму втягнення потерпілих у сферу торгівлі людьми, торгівці, як свідчить практика, намагаються контролювати процес переміщення жертви до місця призначення, при чому чим ближче потерпілий наближається до цього місця, тим пильніше стає контроль за ним.

Торгівці людьми зацікавлені, щоб процес переміщення людей за кордон був максимально легальним, тому докладають чималих зусиль для оформлення відповідних документів. Як правило, злочинцями використовується декілька способів переміщення жертв через державний кордон України:

- переміщення через кордон на законних підставах;
- незаконне переміщення через кордон за підробленими документами;
- незаконне перетинання кордону без будь-яких документів.

Певний інтерес становить те, якими транспортними засобами користуються злочинці при транспортуванні жертв. З видів транспорту найбільш популярними є автомобіль та автобус. У цілому ж підбір транспортного засобу індивідуальний і залежить від багатьох факторів, зокрема від розташування країни споживача живого товару. Так до Туреччини чи Ізраїлю найчастіше жертв доставляють повітряним чи морським транспортом. Їдуть або поодинокі, або в складі груп, які роблять шоп-тури або туристичні поїздки. У першому випадку жертви діють на свій страх і ризик, у другому — групу супроводжує посередник, часто він же заручник, що одержує свою частину суми від торгової угоди між продавцем і покупцем [16].

Незалежно від методу вербування, більшість жертв не очікує експлуатації та насильства. Методи, які використовуються для контролю над жертвами після прибуття до країни призначення, включають: конфіскацію документів, насильство, погрози заподіяти шкоду членам родини і боргова кабала. Щоб змусити жертву виконувати накази її господаря, її «садять на голку», після чого вона стає слухняною.

Гроші за поставлених передаються готівкою (зокрема, через кур'єрів, у тому числі й через осіб, які повертаються до України після супроводження жертв під час виїзду останніх за кордон) або перераховуються через банківські рахунки (наприклад, досить часто використовується система грошових переказів міжнародної компанії «Western Union»). Крім того, установлено випадки, коли такі гроші отримувалися за кордоном одним із членів злочинної групи, який постійно перебуває за кордоном [4]. Гроші, зароблені злочинними організаціями, не залишаються в бідних країнах, вони відмиваються через банківські рахунки злочинних босів у фінансових центрах, таких як Сполучені Штати, країни Західної Європи чи офшорні рахунки. Схеми транснаціонального відмивання грошей часто включають доходи від торгівлі людьми.

Доволі своєрідною є обстановка, в якій здійснюється торгівля людьми. Ця обстановка є складною системою, структура якої трохи відрізняється від структури обстановки інших видів злочинної діяльності.

Певну особливість такої категорії, як місце вчинення злочину щодо торгівлі людьми, зумовлює транснаціональний характер даного злочину. Ми не можемо говорити про місце вчинення торгівлі людьми. Вбачається більш доцільним говорити про місце вчинення окремих етапів злочинних дій, з яких складається цей злочин і про які йшла мова вище.

Перший етап злочинного діяння — підшукування та вербування жертв — має місце в Україні. З огляду на фактори, які сприяють учиненню злочину, можна сказати, що переважно ці дії відбуваються в регіонах зі складним економічним становищем, високим рівнем безробіття.

Конкретне місце, де злочинці вербують своїх жертв, залежить від способу вчинення цих дій. З огляду на шляхи потрапляння жертв у тенета торгівців, треба зазначити, що вести мову про місце можна лише у випадку особистого контакту вербувальника із жертвою. У випадку викрадення жертви, а це здебільшого можна віднести до дітей, місцем учинення злочинних дій переважно є вулиця, можливо недалеко від шкіл та інших місць, де діти переважно проводять час, залишаючись поза наглядом дорослих. Злочинці обирають місця не дуже людяні на випадок опору з боку жертви. Якщо викрадаються дорослі особи, то місцем викрадення обирається двір житлового будинку, вулиця, територія поблизу місця роботи жертви. Дуже часто викрадення здійснюються на вокзалах, в аеропортах [1].

Конкретними місцями, де утримуються викрадені особи до перевезення їх за кордон і подальшого продажу, є:

- міська квартира, дім, дача злочинців — 30%;
- квартира, яку знімають злочинці, — 28%;

- гараж, сарай, підвал будинку — 13%;
- приміщення комерційних фірм (що під прикриттям займаються торгівлею людьми) — 9%;
- готель, пансіонат, будинок відпочинку — 8%;
- конспіративна квартира — 6%;
- гуртожитки — 3%;
- інші приміщення (будівлі, що ремонтуються або будинки, призначені для зносу, технологічні бункери, колодязі тощо) — 3% [1].

Часто викрадені особи перевозяться з місця на місце, щоб ускладнити їх пошук. Треба зауважити, що перелічені вище місця можуть слугувати не тільки для утримання викрадених осіб, а й тих осіб, які обманним шляхом опинилися в руках злочинців і очікують відправлення за кордон для подальшого «працевлаштування».

Як правило, сам продаж людини має місце вже після перетину державного кордону України. Найбільш популярними країнами призначення для громадян з України є: Туреччина, Греція, Кіпр, Італія, Іспанія, Югославія, Боснія і Герцеговина, Угорщина, Чехія, Хорватія, Німеччина, Об'єднані Арабські Емірати, Сирія, Китай, Голландія, Канада і Японія [17]. Конкретне місце утримання жертв залежить від того, з якою метою їх було вивезено: осіб, вивезених для подальшої сексуальної експлуатації, розміщують у будинках розпусти, перед тим протримавши деякий час на конспіративних квартирах для подолання опору, «дешеву робочу силу» відправляють на ферми, до підпільних цехів, майстерень. Людей, яких вивезли з метою подальшої трансплантації органів, може бути поміщено у приватних лікарнях.

Доволі складно вести мову й про час учинення торгівлі людьми, навіть якщо піти тим же шляхом, як це було зроблено при розгляді місця вчинення, і зосереджувати увагу на окремих етапах злочинної діяльності. Будь-якої часової визначеності у цього злочину майже не існує. Винятки можуть становити лише випадки, коли переміщення людей через кордон пов'язане з розкладом руху транспорту. Але говорити про це, робити певні висновки можна лише вже маючи певну інформацію про конкретний злочин.

Окрім того, якщо жертва потрапляє у тенета злочинців шляхом викрадення, то може бути доречним знання часу, коли найчастіше злочинці здійснюють злочинні посягання на особисту свободу особи. Аналіз часу викрадення людей показує, що приблизно дві третини злочинів вчиняються вдень (з 12 до 14 години — 42%) та ввечері (з 15 до 19 години — 31%), інші — вранці та вночі. Здебільшого для викрадення обираються робочі дні. Найбільш криміногенними виявились понеділок, вівторок та п'ятниця, на суботу та неділю припадає лише 9% випадків [18].

Отже, криміналістична характеристика торгівлі людьми є багатоплановим і складним явищем, яке втілює в собі всі специфічні особливості даного виду злочинів. Уже з моменту надходження початкових відомостей про подію, що має ознаки злочину, передбаченого ст. 149 КК України, уся наступна діяльність по перевірці інформації, що надійшла, вирішенню питання про порушення кри-

мінальної справи і вибору найбільш правильної програми розслідування повинна будуватися з урахуванням криміналістичної характеристики торгівлі людьми.

Література

1. Шевчук В. М. Методика розслідування контрабанди: проблеми теорії та практики: Монографія. — Х.: Гриф, 2003. — С. 17.
2. Ахтырская Н. Н. Корреляционные связи элементов криминалистической характеристики торговли людьми: проблемы установления и использования в следственной практике // Злочини проти особистої волі людини: Міжпар. наук.-практ. семінар: Зб. наук. праць. — Х., 2002. — С. 223–224.
3. Діяльність органів внутрішніх справ по запобіганню торгівлі людьми: [Шавч. посіб.] / Пац. уп-т внутр. справ. — К.; Х., 2001. — С. 59.
4. Міжнародний семінар «Обмін слідчими та прокурорськими методиками у розслідуванні справ по торгівлі людьми. Київ, 28.02 — 01.03.2002 р.
5. Корж В. П. Деякі проблеми розслідування злочинів організованих транснаціональних груп про торгівлю жінками // Право України. — 2001. — № 4. — С. 78.
6. Донна М. Хьюз. Торговля «Паташами» — транснаціональний тепевоу рынок торговли жепщинами // Збірка матеріалів з питань боротьби з торгівлею жінками та дітьми. — К., 2000. — Кп. 2. — С. 212.
7. Уголовное право России: Учеб. для вузов: В 2 т. Т. 1. Общая часть. — М., 1999. — С. 111.
8. Батыргареева В. С. О некоторых путях предупреждения торговли жепщинами // Злочини проти особистої волі людини: Міжпар. наук.-практ. семінар: Зб. наук. праць. — Х., 2002. — С. 199.
9. Запобігання контрабанді жінок з України: українська інформаційна кампанія: Звіт про соціологічне дослідження / Н. Лакіза-Сачук, К. Левченко, Н. Коцап, С. Ратушний та ін.; Міжпар. орг. з міграції. — 1998. — С. 14.
10. Денисова Т. А. Торговля жепщинами и детьми с целью их сексуальной эксплуатации: исследование в Украине // Злочини проти особистої волі людини: Міжпар. наук.-практ. семінар: Зб. наук. праць. — Х., 2002. — С. 182–183.
11. Правозащитники Мисесоты, Торговля жепщинами: Молдова и Украина, декабрь 2000. — С. 21.
12. Международное полицейское сотрудничество в борьбе с торговлей людьми. Интерпол в России. — М., 2001. — № 1. — С. 11.
13. Торговля людьми: влияние на ОБСЕ, работа для ОДИПР, 1999/3.
14. Лукашевич С. Ю. Незаконна міграція фізичних осіб і торгівля «живим товаром» як папрями діяльності транснаціональної злочинності // Злочини проти особистої волі людини: Міжпар. наук.-практ. семінар: Зб. наук. праць. — Х., 2002. — С. 196.
15. «Живой товар» из Украины // Слово. — 2004. — 10 січ. — С. 4.
16. Донна М. Хьюз, Лаура Джой Споркик и Нэдин Мендельсон. Факти глобальной сексуальной эксплуатации (Кингстон, Род Айленд: Коалиция против торговли жепщинами, 1999 // www.uri.edu/artsci/wms/hughes/catw/factbook.htm.
17. Ларін М. Раби XX століття // Юридичний вісник України. — 2002. — № 15. — С. 11.
18. Расследование похищения человека: Метод. пособие. — М.: Приоритет, 2000. — С. 18.